

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАСКУЛІННОСТІ У ЧОЛОВІКІВ.

І.А. Данилевський

Стаття присвячена дослідженню психологічних особливостей чоловіків, розглянутих із врахуванням етнокультурних і соціальних чинників. Встановлені можливі причини виявлених особливостей, запропоновано шляхи та способи психологічної допомоги клієнтам по виходу із сценарного процесу.

Ключові слова: маскулінність, транзакційний аналіз, сценарій, симбіоз, автономність.

Постановка проблеми. Психологічна практика демонструє, що до консультації часто звертаються сучасні, успішні за соціальними нормами сьогодення чоловіки. Як для юнацького віку, так і для старших чоловіків характерними є звертання з приводу заплутаних стосунків з протилежною статтю, проблеми суб'єктивного усвідомлення і переживання себе повноцінним та самодостатнім чоловіком як в контакті з жінками чи чоловіками, так і насамоті.

При існуванні даної проблематики постає питання дослідження психологічних особливостей чоловіка, як на соціальному, так і на глибинному рівні.

Основний масив наукових досліджень зосереджено на гендерних сценаріях, заборонах, обмеженнях, аспектах глибинної психології жінок (Ш. Берн, І. Жеребкіна, Е. Гідденс, Т.В. Говорун і О.М. Кікінеджи, К. Хорні та ін.). У цих же роботах розглянуті і аспекти психологічних особливостей чоловіка, але у більшості випадків на тлі порівняння чи доповнення жіночої проблематики.

Праць присвячених суто аспектам статевої ролі стереотипів чоловіків менше [4, 6, 7, 9], крім того, більшість з них носить теоретичний характер.

Окремо слід зазначити цілу низку праць відомого російського науковця І.С. Кона щодо чоловіків, аспектів їх сексуальності та гомоеротизму. Але його роботи

більш орієнтовані на соціально-психологічні та культуральні аспекти даної проблеми. Питання, що мають велике значення для практичної роботи, зокрема, глибинні аспекти чоловічої психології, у більшості своїй не висвітлені. Отже, актуальність даної статті зумовлена вимогами психологічної практики.

Метою даної статті є теоретичне вивчення глибинних аспектів маскулінності у чоловіків для подальшого визначення теоретико-методичних засад психологічної допомоги.

139

Теоретичний аналіз проблеми і обговорення результатів дослідження.

Етнокультурні та соціальні чинники формування маскулінності у чоловіків.

Український етнос, протягом своєї багатовікової історії, зазнавав впливу двох світів: Сходу та Заходу, збагачувався за рахунок інших культур, але жив з постійною загрозою втрати власної етнокультурної ідентичності.

Тому гендерний порядок, стереотипи маскулінності завжди були у тій чи іншій мірі суперечливими. Традиційне слов'янське суспільство на території древньої Русі було матріархальним. Доказами цього є числені пам'ятки історії, що були знайдені археологами а також традиційний фольклор. Давні слов'яни мали сильний культ Матері. І не зважаючи на те, що слов'яни прийняли християнство, яке по суті є патріархальним, оскільки знаходить свої корені у патріархальному іудаїзмі, християнська релігія зазнала відбиток язичництва. Репрезентативним прикладом цього факту є численні образи, ікони Божої Матері, храмів на Її честь, перехід у сучасну культуру оберегів, які також є символами Великої Матері. Жінки грали помітну роль не тільки в сімейному, але і в політичному та культурному житті. Образ Матері зустрічається і в часи козацтва (Оранта), і в творах Т.Г. Шевченка (Ненька-Україна), і в ідеології радянських часів (Мати-Батьківщина).

М. Грушевський у праці „Ілюстрована історія України” пише: „Інші ж племена ... жили, як звірі: у Деревлян, у Сіверян і інших не було „брачень”,

правильного шлюбу, а хапали собі жінок коло води, або на ігрищах, що справлялися між селами: хапали собі жінку, хто з котрою умовив ся, і мали по дві й по три жінки. ... Довго потім, як заведено вже християнство, вело ся так, що багатші й значніші люде мали по дві жінки й більше. ... Куплена або вхоплена жінка була колись власністю чоловіка, як кожна штука його господарства; память того зісталася в тім ото звичаї, що жінку колись вбивали на могилі чоловіка , як коня або собаку” [5, с.42-43].

Як було зазначено вище, прийняття християнства і боротьба останнього з язичницькими віруваннями не призвела до поліпшення ситуації, продовжували існувати певні крайності, коли жінка сприймалася частиною побуту чоловіка. Цей феномен в слов'янській культурі пояснюється з точки зору аналітичної психології.

К. Юнг [15] наголошував на тому, що архетипічне, як відображення психологічного як такого, описано континуально з наявністю двох полюсів: негативним та позитивним. Між цими полюсами знаходиться серединна точка – точка центроверсії, що досягається на найкоротший термін при символутворенні та трансцендентній функції, але це є метою індивідуалізації. У процесі розвитку внутрішнього та міжперсонального відбуваються катаклізми з прийняттям крайніх полюсів архетипу.

У своїй праці професор Тель-Авівського університету Е. Нойманн наголошував на тому, що існує так звана перша матріархальна фаза розвитку психіки, яка, за думкою М. Якобі, співпадає з періодом оральної фази [17]. В цей період Его-комплекс знаходиться в уроборичному стані, тобто в стані повного симбіозу та океанічного відчуття, як в психіці матері, так і в просторі архетипу „Великої Матері”. Метою розвитку будь-якого чоловіка є сепарація від Уробороса, тобто відокремлення від „Великої Матері” з метою з часом знов повернутися до неї на якісно іншому рівні [18], чого не відбувається на тлі етнопсихічної ситуації слов'янського народу, що і описує І. Кон: „Після одруження молодому чоловікові доводилось мати справу з люблячою, але часто

домінантною дружиною, яка, як колись його мати, краще нього самого знає, як планувати сімейний бюджет і що потрібно для дому, для сім'ї. А в суспільно-політичному житті все контролювалось владним „материнським” піклуванням КПРС” [2, с. 600].

У пострадянські часи ситуація не набагато змінилась. Через мас-медіа, букіністичну та кінопродукцію суспільство переповнене відчуженими від життя, псевдодемократичними нормами, у тому числі і в області статевої ролі стереотипів. Тепер перед українським суспільством постали проблеми, на які представники психоаналітичної школи (В. Райх, П. Куттер), гуманістичних та радикально-гуманістичних течій (Е. Фромм, Д. Бьюдженталь, К. Стайнер, Е. Шостром) звертали увагу ще з 30-х років ХХ століття. Це проблема „емоційної чуми”, відчуження людини,

140

людини без почуттів, людини-маніпулятора. Цей новий тип соціуму неминуче породжує і нові форми статевої ролі соціалізації, знаходить своє відображення і в сценаріях сексуальності. За П. Куттером, сучасна молода людина, для якої немає нічого неможливого, хоча й має функціональну „генітальну потенцію”, але є „емоційним імпотентом” у якого блоковані почуття.

Не лише дослідження соціальних аспектів, але й дослідження глибинних аспектів етнічних особливостей сприяє досягненню розуміння того, яким чином відбувається центроверсія між двома полюсами: з одного боку глибоких пластів древньослов'янського матриархату, з іншого боку – іміджем сучасного молодого економічно успішного та сексуально потентного чоловіка, для якого жінка є лише об'єктом сексуального бажання.

Дана стаття ґрунтується на психодинамічній парадигмі, найбільша увага приділяється теорії транзакційного аналізу. Нижче розглянемо докладніше деякі аспекти цієї теорії для більш детального аналізу зазначеної проблеми.

Теорія транзакційного аналізу.

Ерік Берн [1], на підставі клінічного матеріалу, сформулював теорію, відповідно до якої дитячі стани Его існують у дорослої людини як релікти, що можуть виявляти спонтанну активність і в нормальному стані.

У цілому структура особистості розглядається ним як компромісне сполучення трьох органів: екстеропсихе, неопсихе й археопсихе. Ці органи феноменологічно й операційно виявляються в станах Его, що були названі:

- Родитель (стан, що вміщує у себе інтроектовані батьківські фігури та функціонально відповідає за процес ідентифікації);
- Дорослий (функцією якого є сприйняття та випробування реальності);
- Дитина, або Малюк (релікти дитинства, що протягом життя зберігаються як стан Его), що на рис. 1 позначені літерами Р, Д, М відповідно.

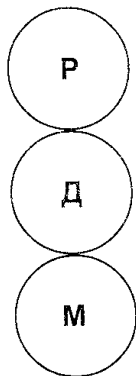

Рис. 1. Модель особистості, заснована на станах Я.

Перехід з одного стану Его у інший відбувається за допомогою переносу психічної енергії – катексису від однієї системи до іншої.

На даний момент концепція сценарію, поряд із моделлю особистості, що заснована на станах Я, є центральною ідеєю ТА. Статеворольове програмування є частиною сценарію особистості. За Берном життєвий сценарій – це „неусвідомлюваний план життя, що складається в дитинстві, підкріплюється батьками, виправдовується наступними подіями і завершується так, як було вирішено з самого початку” [11, с. 110].

У його роботі „Транзакційний аналіз у психотерапії” [1] Берн відносить сценарії до трансферентних феноменів і визначає їх як адаптацію дитячих реакцій та досвіду; він описує їх як інтуїтивні похідні від первинних драм дитинства.

Під час перебування людини у сценарному процесі, вона несвідомо занурюється у пасивність і таким чином підганяє навколишній світ під свій сценарний процес. Це відбувається за допомогою таких процесів, як нехтування, перевизначення та симбіоз.

У рамках даної роботи доречно зупинитись на розгляді симбіотичних зв'язків. Згідно з теорією Шіффів [11, 16], симбіоз має місце в тому випадку, коли двоє або більше людей поведуться так, наче утворюють разом одну людину.

Люди, які знаходяться в таких стосунках, не використовують увесь набір своїх станів Я. Звичайно один з них виключає Дитину й користується лише Родителем і Дорослим. Другий займає протилежну позицію, тобто залишається у Дитині і блокує два інші стани Я. Отже, в цих стосунках їм обом доступні лише три стани Я. Це показано на рис. 2.

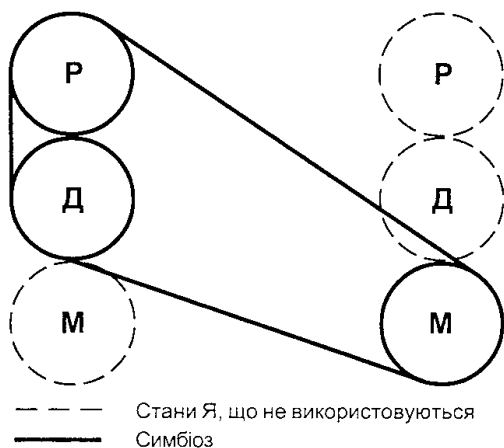

Рис. 2. Симбіоз.

Згідно теорії транзакційного аналізу, маскуліність, як і інші якості статевої соціалізації, є результатом статевої програмування, тобто статевою сценарієм. Отже, таким чином, маскуліність представляє

собою певний неусвідомлюваний патерн поведінки, сформований під впливом даного соціокультурного середовища.

Враховуючи все зазначене вище, зробимо спробу виділити ті глибинні детермінанти, що лежать у основі формування сценарних проявів маскулінності у чоловіків.

*Глибинно-психічні фактори формування маскулінності як основа
статеворольових сценаріїв.*

Е. Фромм у праці „Душа людини” [13] виділяє три орієнтування, що мають тенденцію до конвергенції. Синдром трьох установок (біофілія; любов до ближнього, чужака, природи; незалежність та свобода) породжують „синдром зростання”. Протилежні ж три установки (некрофілія, як крайній прояв анального характеру; нарцисизм; інцестуальний симбіоз і материнський зв’язок) породжують протилежний синдром – „синдром розпаду”.

У контексті даної роботи особливої уваги заслуговує континіум установки „інцестуальний симбіоз, материнський зв’язок - незалежність, свобода”. За Е. Фроммом предедипальний зв’язок дитини зі своєю матір’ю, значно важливіший феномен, у порівнянні з яким генетальні інцестуозні бажання маленького хлопчика повністю вторинні. Ці догенетальні зв’язки є „одними з найфундаментальніших пристрастей ... яка містить в собі тугу людини по захищеності, по задоволенню свого нарцисизму, її тугу по позбавленню від ризику відповідальності, від незалежності та усвідомлення самого себе, його потреба у безумовній любові, яку буде йому запропоновано без очікування відповідної любові з його боку.” [13, с. 352]

З моменту самого свого народження, людина відчуває конфлікт, протилежні бажання; з одного боку, вона хоче вийти на волю, здобути незалежність, з іншого – повернутися у материнське лоно, що надасть їй відчуття захисту та безпеки. Хоча генетично мати представляє собою першу персоніфікацію сили, що захищає та оберігає, вона не є єдиною. Як було зазначено вище, для дорослого чоловіка

особистість матері заміщується сім'єю, родом, расою, народом, релігією чи політичною партією. Е. Фромм зазначав, що культ Великої Матері, Богородиці, націоналізм чи патріотизм – свідочтва сили та інтенсивності цих первинних інцестуальних зв'язків.

Е. Фромм, на відміну від З. Фрейда, наголошує на первинності саме несексуальних інцестуальних зв'язків із матір'ю, а сексуальні бажання розглядає як слідство психологічного симбіозу, що представляють собою захист від більш глибокої регресії. „Оскільки чоловік використовує свою сексуальність, він жене своє бажання повернутись до материнських грудей чи у материнське лоно.” [12, с. 355]

143

У своїй вичерпній роботі з крос-культурних досліджень маскулінності, Д. Гілмор [4] зазначає, що головною загрозою маскулінності для чоловіка є не страх кастрації, а амбівалентний страх-фантазія відносно своєї матері. Дитина переживає фантазії щодо повернення у первісний симбіоз з матір'ю, та одночасний страх втрати відчуття власного „Я” у цьому воз'зеднанні.

Власне, саме ці тенденції, за Е. Фроммом, перетворюють мати у небезпечного канібала чи у всепожираючого монстра.

Карен Хорні присвятила цій темі свою роботу „Страх перед жінкою. Про специфічну різницю страху чоловіків та жінок перед протилежною статтю”. Вона пише: „Богиня Калі танцює на трупах переможених чоловіків, Самсона, якого ніхто з чоловіків не міг перемогти, позбавила сили Даліла, Юдіфь обезголовила Олоферна після того, як віддалася йому. Саломея несе на блюді голову Іоанна Хрестителя. Через страх чоловіків-священників опинитися під владою диявола, зпалювали відьом. „Дух Землі” Ведекінда знищує усілякого чоловіка, що піддався її чарам, і навіть не тому, що вона особливо зла, а лише тому, що така її природа” [14, с. 81]. Вона також наголошувала, що страх чоловіка перед жінкою (матір'ю) чи жіночими геніталіями більш глибоко вкорінений, більш значимий, більш

енергійно витісняється, ніж страх перед чоловіком (батьком), і що намагання виявити пеніс у жінки представляє собою перш за все спробу заперечити існування страхітливих жіночих геніталій. Таким чином, за К. Хорні, пробудження мужності у хлопчика представляє собою спробу звільнитися від інцестуальної прив'язаності до матері та подолати свій страх жіночої статі.

Але, як було зазначено, не для всіх чоловіків процес сепарації від матері проходить успішно. Таким чином, у чоловіків можна спостерігати ті чи інші прояви інцестуального зв'язку.

Важливою патологічною ознакою інцестуального потягу поряд з порушенням здатності мислити є нездатність бачити в іншому повноцінну людину, особистість. Іншим патологічним симптомом, за Е. Фроммом, є конфлікт з незалежністю та цілісністю. Людина, що прив'язана до матері (чи до племені) не має свободи бути самою собою. Лише в тій мірі, у якій людина звільниться від інцестуальних зв'язків, вона може повністю народитися, рухатися вперед, відкривати себе світові та стати собою.

Д. Л. Шіфф [16] особливу увагу приділяла симбіотичним зв'язкам, що є засобом перебування пасивним. Пасивне існування досить точно відповідає інцестуальному зв'язку за Е. Фроммом. Іншим полюсом є активна поведінка, що включає у себе здатність думати, відчувати та діяти автономно.

Таким чином, на основі проаналізованих праць, маскулінність можна представити як прояв симбіотичного зв'язку, тобто, як результат не пройденого процесу сепарації від матері. У даній парадигмі маскулінність розглядається як континуум з дефіцитарним та гіперкомпенсованим полюсами.

144

Згідно даної моделі, будь-які прояви маскулінності будуть належати даному континіуму, і представляти собою результат симбіотичного зв'язку з матір'ю, тобто елемент статеворольового сценарію чоловіка.

Альтернативою маскулінності у вище зазначеній формі може бути діяльність, що направлена на вихід із сценарного процесу, тобто на здобуття автономності (самостійності). Автономність – це якість, що виражається у вивільненні чи відродженні трьох здібностей: усвідомлення, безпосередності і спроможності до близькості; будь-які поведінкові прояви, думки і почуття, які є відгуком на те, що відбувається, а не надиктовані сценарними переконаннями.

Оскільки попередній досвід людини багато у чому заважає усвідомленню, спричиняє опір змінам, на даному етапі корисним і доречним є психотерапевтичний супровід людини. Метою даного супроводу є вихід чоловіка із сценарного процесу, досягнення автономності. Слід зазначити, що людина, як соціальна істота, що живе у певному суспільстві, з певними етнокультурними традиціями, не може відмовитися від системи цінностей взагалі. Але чоловік, що досяг автономності, здатний сам обирати такий стиль життя, таку статевоюльову та сексуальну поведінку, що буде відповідати його справжнім життєвим інтересам.

Список використаної літератури

1. Берн Э. Исцеление души. Трансакционный анализ в психотерапии. – Екатеринбург: Изд-во «ЛИТУР», 2003. – 272 с.
2. Введение в гендерные исследования. Ч.1: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – 708 с.
3. Гидденс Э. Трансформация интимности. – СПб.: Питер, 2004. – 208 с.
4. Гилмор Д. Становление мужественности: Культурные концепты маскулинности. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2005. – 264 с.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 року. – К., 1990. – 524 с.

6. Джонсон Р.А. Он: Глубинные аспекты мужской психологии. – М.: «Когито-Центр», 2005. – 176 с.
7. Карделл Ф.Д. Тренинг мужественности: Друг товарищу брат. М.: Независимая фирма «Класс», 2005. – 304 с.
8. Кернберг О.Ф. Отношения любви: норма и патология. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 256 с.
9. Кон И.С. Мужское тело как эротический объект // Гендерные исследования, 1999, № 3-4.
10. Стайнер К. Сценарии жизни людей. – СПб.: Питер, 2003. – 410 с.
11. Стюарт Й., Джойнс В. Основы ТА: Транзакційний аналіз. – К.: ФАДА, ЛТД, 2002. – 393 с.
12. Тайсон Р., Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 528 с.
13. Фромм Э. Душа человека: Сб. – М.: ООО „Издательство АСТ“: ООО „Транзиткнига“, 2004. – 572 с.
14. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с.
15. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: «Канон+», 2003. – 400 с.
16. Schiff, Jacqui Lee. Catexis reader: Transactional Analysis, Treatment of Psychosis. New York/Evanston/San Francisco/London: Harper&Row, Publishers, Inc, 1975. – 113p.
17. Jacoby M. Grundformen seelischer Austauschprozesse. Jungsche Therapie und neuere Kleinkindforschung. – Zürich: Walter, 1998. - 276 S.
18. Neumann E. Ursprunggeschichte der Beurußtseins. Zürich: Rascher, 1949.